

K metodologii sociálního prognózování

Stať rozebírá přístup Centra pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy k formování a uplatnění svébytné metodologie sociálního prognózování. Podstatným rysem tohoto přístupu je orientace na identifikaci klíčových problémů České republiky a cest jejich řešení a účast diferencovaných aktérů na tvorbě a uplatnění samotných prognóz. V letech 2000 – 2005 a 2006 – 2011 proběhly dva relativně samostatné prognostické cykly, které vyústily do návrhu modulárního přístupu k tvorbě vizí a strategií.

Klíčová slova: sociální prognózování, metodologie, sociální problémy, sociální inovace, participace

Martin Potůček

Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze

Obdrženo redakcí: 13. 6. 2011

Přijato k publikování: 12. 1. 2012

Toward the methodology of social forecasting

The paper analyzes the approach of the Centre for Social and Economic Strategies, Faculty of Social Sciences, Charles University to the formation and implementation of its unique methodology of social forecasting. A key feature of this approach is the focus on identifying the key problems of the Czech Republic and ways of their solution, as well as participation of differentiated actors in the creation and application of forecasts as such. Two relatively independent prognostic cycles were realized in 2000–2005 and 2006–2011, which resulted in the design of a modular approach toward creation of visions and strategies.

Key words: social forecasting, methodology, social problems, social innovation, participation

Martin Potůček

Centre for Social and Economic Strategies, Faculty of Social Sciences, Charles University in Prague

Received: 13. 6. 2011

Accepted for publishing: 12. 1. 2012

Tento příspěvek podává souhrnnou informaci o originální metodologii sociálního prognózování, vyvinuté a uplatněné Centrem pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v letech 2000 až 2011. Základním rysem tohoto přístupu byla a je orientace na identifikaci klíčových problémů České republiky a cest jejich řešení – s účastí diferencovaných aktérů na tvorbě a uplatnění samotných prognóz.

Použitý přístup – problémově orientované participativní prognózování

Brzy po nástupu Miloše Zemana do funkce premiéra v roce 1998 vznikla na půdě Úřadu vlády Rada pro sociální a ekonomickou strategii. Jejím cílem bylo pomáhat vládě při přípravě a realizaci rozhodnutí strategické povahy. Brzy se ale ukázalo, že tak náročnou úlohu není možné svěřit výhradně do rukou úředníků. V roce 2000 proto došlo k dohodě mezi vládou a Univerzitou Karlovou, na jejímž základě byla výzkumná část této agendy přesunuta na akademickou půdu. Tak vzniklo při Fakultě sociálních věd této univerzity prognostické pracoviště - Centrum pro sociální a ekonomické strategie.

V oblasti metodologie bylo jeho prognostické úsilí od samotného začátku opřeno o aplikaci problémově orientovaného participativního prognózování (Gál, Frič 1987). Tento přístup má – na rozdíl od systémově analytického přístupu, snažícího se o co nejuplněnější popis zkoumaného předmětu – tu výhodu, že se nesnaží o postižení všech

jeho aspektů, nýbrž o výběrové postižení těch z nich, které jsou relevantní pro řešení problémů lidí i společnosti jako celku.

Pojem „problém“ je obvykle chápán jako rozpor mezi aktuální situací a jejím žádoucím stavem. Do jisté míry je tedy problém vnímán jako něco škodlivého; na druhé straně může být vnímán i jako prospěšný impuls mobilizující ke změně současného stavu. Problémy proto chápeme jako zdroj společenské dynamiky. Definice každého problému je totiž spjata (alespoň implicitně) s jeho řešením, které přesahuje aktuální stav a míří do budoucnosti. Navíc navrhované způsoby řešení problémů poskytují jak představu o žádoucí budoucnosti, tak o procesu, který k ní směřuje. Tím problémově orientovaný participativní přístup splňuje základní podmínky prognózování: aspiruje na odkrývání priorit rozvoje svého předmětu, ale zároveň i nacházení cest, které vedou k jejich realizaci.

Problémově orientované participativní prognózování v sobě ovšem zahrnuje i předpoklad aktivní účasti subjektů, které problémy pojmenovávají a zároveň mohou usilovat o nalézání cest jejich řešení. Je přitom zřejmé, že sociální problémy budou jinak definovat politici, úředníci, představitelé různých zájmových skupin či vědci. Identifikace problémů by proto měla být výsledkem otevřené diskuse všech zainteresovaných aktérů.

V průběhu uplynulých let jsme realizovali dva relativně uzavřené metodologické cykly. Následující výklad rozdělíme podle nich, vždy s odvoláním na konkrétní publikace, které byly v jejich průběhu zpracovány.

První prognostický cyklus 2000 až 2005: Od empirie k teorii

Na základě zkušeností členů řešitelského týmu a řady týmových diskusí jsme se rozhodli členit naši činnost do několika na sebe navazujících fází.

Tabulka 1: Prognostická procedura – první cyklus

Fáze	Výstupy
Porozumění	Rozvoj teorie
Konceptualizace	Konceptuální schéma
Identifikace problémů	Prioritní problémy
Řešení problémů	Strategické koncepce
Klíčové společenské inovace	Strategické tahy
Podmíněné budoucnosti	Psaní scénářů

Zdroj: CESES FSV UK

Porozumění: rozvoj teorie

S ohledem na to, že první prognostické výstupy byly očekávány velmi brzy po založení našeho pracoviště, nezbývalo nám nic jiného než založit první prognostický cyklus, realizovaný v letech 2000 až 2005, zejména na systematické empirické analýze problémů české společnosti a cest jejich řešení - aniž bychom přitom zásadně podcenili rozvíjení jejich teoretických východisek víceméně „za pochodu“. Tento cyklus byl proto založen primárně na induktivním shromažďování, třídění, hodnocení a následném zobecňování získaných poznatků.

Zkoumat možné cesty budoucího vývoje jakéhokoli národního společenství představuje rozsáhlou poznávací úlohu. Nelze ji tak jako tak řešit bez adekvátní teoretické opory. Teorie slouží jako východisko všech dalších úvah, jako opora pro výběr a interpretaci relevantních poznatků, vidění a výkladu světa. I když nebývají vždy zdůrazňovány a některými prognostiky ani zaznamenávány, vstupují do procesu poznávání jako předpoklady, které jej organizují, zefektivňují, umožňují nalézat relevantní souvislosti. Musejí se vyrovnávat se skutečností,

že jeden obor, jedna disciplína nepostačují pro porozumění širším souvislostem: poznávání budoucnosti vede odborníky různých disciplín ke spolupráci, ukazuje je, je svojí povahou multidisciplinární.

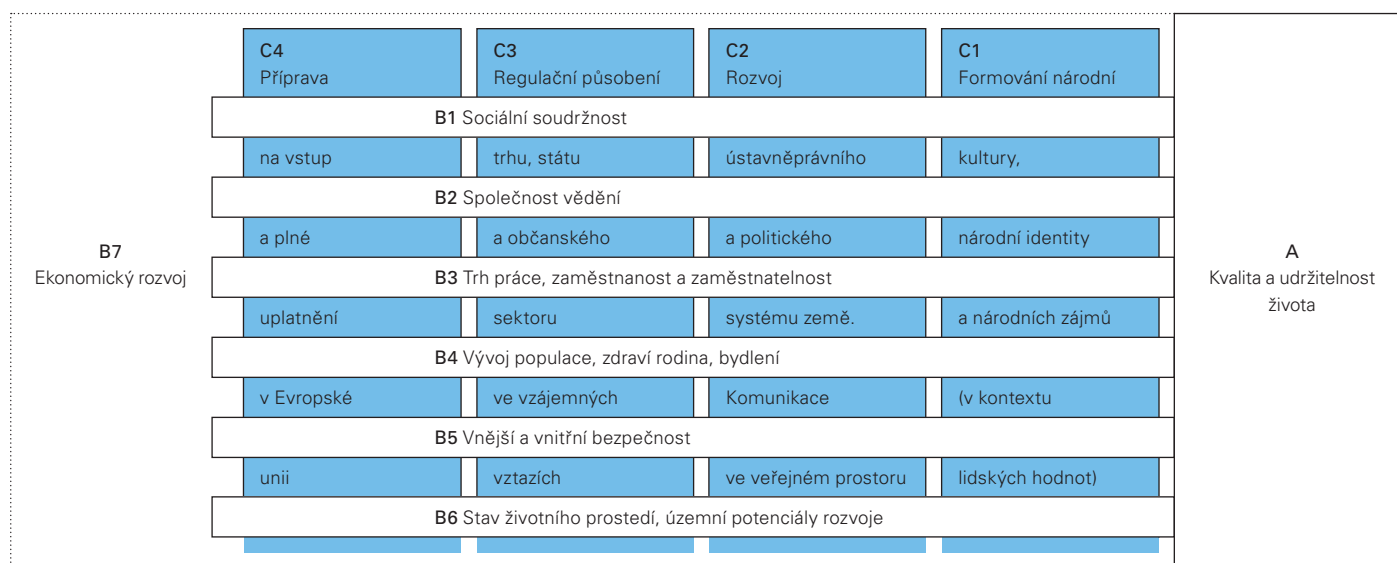
Teorii, snažících se vysvětlit to, co se ve společnosti odehrává, máme k dispozici velký počet. Navzájem si konkurují, v něčem spolu souhlasí, v něčem se doplňují, v něčem si protirečí. Které z nich si nakonec výzkumníci zvolí za základ své analýzy nebo prognózy je do značné míry věcí jejich subjektivní volby. Úlohou prognostiky je vytvářet příznivé prostředí pro spolupráci různých společenských a dalších spolupracujících věd a pro pokud možno komplementární, synergické uplatnění různých teorií. Soudobá věda k řešení svých úloh „vyžaduje důslednou součinnost a vzájemné porozumění různých specialistů, což klade nové nároky také na komunikační procesy, které jsou nejen komunikací mezi různě orientovanými specialisty, ale také mezi specialisty na jedné straně a občany na druhé straně.“ (Tondl 2010). Teoretickým východiskům sociálního prognózování se věnuje publikace Potůček, Musil, Mašková 2008.

Konceptualizace: konceptuální schéma

V prognostické praxi bývá užitečné vyjádřit celkový přístup k vymezení předmětu a ke zkoumání jeho minulosti, aktuální situace i jeho možných budoucností v kontextu zvolených kritérií. Jednou z možností, jak „udržet“ teoretická a kritériální východiska prognózy jak mentálně, tak organizačně pohromadě, je navrhnout její konceptuální rámec, umožňující sevřené vyjádření základních souvztažností. (Blíže viz Potůček 1981 nebo Tondl 2005.) Konceptuální rámec umožňuje rozčlenit často složitě strukturovaný celek na jednotlivé prvky, vazby a na ně vázané operace, aniž by se ztratily ze zřetele celkové souvislosti. V našem případě představuje takový konceptuální rámec na základě mnoha týmových diskusí sestavený model základních souvislostí vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu (obrázek 1).

Prostřednictvím tohoto modelu jsme se pokusili o sevřené vyjádření základních vývojových souvztažností, které vycházelo z potřeby opřít úvahy o možných budoucnostech o explicitní hodnotová východiska. Logika tohoto přístupu vychází z identifikace vazeb mezi infrastrukturními podmínkami života lidí a společnosti (nazvali jsme je

Obrázek 1: Konceptuální schéma vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu

Legenda: A – Kritériální blok; B – Vývojové potenciály; C – Formativní regulátory

Zdroj: CESES FSV UK

formativními regulátory) přes nejdůležitější zdroje rozvoje (vývojové potenciály) až ke kritériálnímu bloku kvality a udržitelnosti života. O kritériálním ukotvení sociálního prognózování pojednává obšírněji stať Potůček 2011, ke konstrukci a uplatnění konceptuálního schématu blíže viz Frič, Potůček 2004.

Těžiště zbývajících čtyř fází prvního prognostického cyklu se nalézalo ve shromažďování a interpretaci empirických poznatků.

Identifikace problémů: prioritní problémy

Konceptuální schéma vymezilo prostor pro hledání klíčových problémů České republiky. Jejich nacházení prostřednictvím dialogu zainteresovaných aktérů vedlo k jejich utřídění podle významnosti a vytvořilo z nich prioritní problémy. Aby nedošlo k nezvládnutelné situaci ať už z hlediska přílišného množství vybraných problémů, nebo z hlediska různých úrovní obecnosti, na nichž byly definovány, bylo nezbytné podřídit jejich výběr pevně stanoveným kritériím zakotveným v jejich definici. Prioritní problémy jsme vymezili jako rozpor mezi aktuálním a žádoucím stavem určitých podmínek života společnosti, jehož řešení uvolňuje cestu k řešení dalších problémů. Je třeba zdůraznit, že hledání prioritních problémů bylo předmětem otevřené, demokratické diskuse. Z tohoto důvodu jsme také zapojili do jejich formulace prostřednictvím dvou kol expertního prognostického šetření široké spektrum odborníků. Celkem bylo identifikováno 77 prioritních problémů. Blíže viz Potůček a kol. 2002, kapitola III.

Příklad prioritního problému:

„Oslabené postavení rodiny a dětí v konfrontaci s nároky

a podmínkami uplatnění výdělečně činných členů na trhu práce.“¹

Nároky uplatnění na trhu práce podkopávají stabilitu rodiny a její reprodukční, výchovné a sociálně-pečovateľské funkce, masivně je preferována flexibilní pracovní síla. Trh nabízí výdělečné možnosti členům rodiny, tyto možnosti se však mohou dostat do konfliktu s nároky rodinného života. Ve společnosti se vytvořilo klima, které je pro rodinu nepříznivé. Oslabené postavení rodiny ohrožuje populační potenciál země a kvalitní výchovu nové generace.

Řešení:

a) Problém lze řešit zavedením robustní rodinné politiky, jejímž cílem bude překonávat příznaky oslabení rodiny. Nová rodinná politika by předpokládala koordinované působení státu, obcí a občanského sektoru v ochraně a podpoře nezaopatřených dětí, v usnadnění koordinace rodičovské a výdělečné role dospělých členů rodiny, v usnadnění přístupu k bydlení mladým rodinám, ve výchovných a vzdělávacích aktivitách školských zařízení. Je možné očekávat, že taková politika by se v delším časovém horizontu promítla i do příznivějších parametrů populačního vývoje země.

b) Dílčím řešením daného problému může být rovněž strategie zaměřená na podporu a dobudování profesionálního přístupu státních i nestátních institucí k rodině a dětem. Cílem by měly být podpora autonomie rodiny a posilování schopnosti rodin samostatně řešit své problémy za pomoci práce profesionálně dobře vybavených psychologů nebo rodinných poradců. Pro profesionální a institucionální úroveň práce s rodinou a dítětem v sociální práci by měl být převzat standard norem EU.

Řešení problémů: strategické koncepce

Obdobně jako identifikace prioritních problémů i představy o cestách jejich řešení si vyžádaly preciznější vymezení. Řešení prioritních problémů jsme nechávali jako jednorázový akt, ale jako proces, který směřuje k určitému cíli, a to v sekvenci určitých kroků, jejichž řazení a charakter měly vlastní specifickou logiku. Respektovali jsme přitom, že ke každému prioritnímu problému bylo možno vypracovat více strategií jeho řešení. Uvědomovali jsme si, že jednotlivé strategie řešení prioritních problémů nejsou na sobě nezávislé. Identifikované pole prioritních problémů jsme vnímali jako mnoha vazbami propojený systém, kde existence a způsob řešení jednoho problému ovlivňuje přetrvávání a možné řešení problémů jiných. Každý problém vytváří podmínky pro „život“ jiných problémů a zároveň i jeho existence a řešení jsou podmiňovány existencí nebo řešením problémů souvisejících. Řešení jednotlivých problémů se mohou navzájem podporovat či vylučovat. Proto bylo důležité, aby strategie jejich řešení nezůstaly uzavřeny v rámci hranic jednotlivých částí našeho konceptuálního schématu. Abychom tedy alespoň částečně zohlednili pole interakcí mezi procesy řešení prioritních problémů, rozhodli jsme se vypracovat strategické koncepce jakožto relativně komplexní akční priority, tj. priority toho, co je potřeba učinit, aby mohla být řešena celá skupina prioritních problémů současně. V určitém slova smyslu tedy šlo o pokus syntetizovat pole prioritních problémů. K jejich identifikaci jsme využili dalšího, již třetího kola expertního prognostického šetření. Celkem bylo identifikováno 30 strategických koncepcí. Blíže viz Potůček a kol. 2002, kapitola IV.

Příklad strategické koncepce:

„Nastartování efektivního boje proti korupci.“

Tato strategická koncepce vychází z předpokladu, že nastartování efektivního boje proti korupci není primárně možné bez autentické účasti politiků. Vtáhnout politiky do tohoto boje je však možné jen tak, že se občanským organizacím podaří rozšířit prostor veřejné kontroly rozhodování o věcech veřejných a omezit korupční tlaky na politické strany. K tomu se jim nabízí cesta, která kombinuje prvky spolupráce a konfliktu s institucemi státní správy a veřejné samosprávy. Nabízená strategická koncepce je zaměřena na řešení prioritních problémů v oblasti vnitřní bezpečnosti a rozvíjení ústavněprávního a politického systému a prostoru pro účast veřejnosti na tvorbě politiky. Skládá se z následujících složek:

- Prosazení zákonů a pravidel, které by zbavily politické špičky korupčních příležitostí;
- Spolupráce a konflikt mezi představiteli politiky a občanů;
- Posilování veřejné kontroly;
- Omezování korupčních tlaků na politiky.

Klíčové společenské inovace: strategické tahy

Nakonec bylo možno přistoupit i k hodnocení vzájemných vazeb mezi jednotlivými strategickými koncepcemi a dosáhnout tak jakéhosi souhrnného vyjádření společenských záměrů a strategických priorit ve vztahu ke stanoveným kritériím. Nazvali jsme je strategické tahy, tedy konzistentní strategie záměrného ovlivnění budoucnosti, které měly vybízet k úvahám a diskusím o celostní budoucí orientaci země s možným vyústěním v přijetí a realizaci politických rozhodnutí

¹Všechny v tomto příspěvku v rámečcích dále uváděné příklady jsou pouze stručnými shrnutími či ilustracemi obsahu rozsáhlejších originálních podkladů.

strategické povahy. Strategické tahy byly vymezeny jako strukturované procesy společenských inovací a jejich důsledků, které významně přesahují rámec běžného fungování státu a společnosti, kvalitativně mění podmínky či způsob života země a vyžadují dlouhodobou koncentraci zdrojů a vůle k dosažení žádoucích proměn. Po prioritních problémech a strategických koncepcích tak představovaly další stupeň zobecnění. Pokusili jsme se v nich vyjádřit nabízející se možnosti koncentrovat se dlouhodobě na realizaci priorit vyššího řádu, než s jakými se setkáváme v běžné řídicí praxi. Celkem bylo identifikováno 5 strategických tahů. Blíže viz Potůček a kol. 2003, kapitola 2.

┌ **Příklad strategického tahu:**

„Kultivace vědění v klíčový faktor produkce.“

Kultivace vědění v klíčový faktor produkce představuje dynamický koncept. Základem tohoto pojetí je postupná, nikdy nekončící kultivace pěti klíčových vědomostních procesů (učení, produkce vědění, rozšiřování vědění, aplikace vědění a managementu vědění) a legislativního, ekonomického, sociálního a kulturního rámce, v němž probíhají. Jde o složitý systém, který zahrnuje řadu procesů a činností od přípravy lidí schopných vědění vytvářet přes tvorbu originálního, hodnotného a užitečného vědění, jeho rozšiřování až po instituce zajišťující jeho praktické využití.

Základním kritériem kultivace vědění jako produktivního faktoru se stává zvyšování ekonomické konkurenceschopnosti při zvyšování kvality života, jeho trvalé udržitelnosti a sociální soudržnosti. Ačkoli základním cílem je ekonomický rozvoj založený na vědění, strategický tah je – a musí být – také v souladu s trvale udržitelným rozvojem (tím, že se růst přesouvá do nemateriální spotřeby a služeb) a umožňuje zvyšování kvality života (větší možnost seberealizace a uplatnění vrozeného potenciálu).

Ačkoli se zabýváme pouze možnostmi uplatnění vědění v ekonomickém systému (ovšem v širokém pojetí a při všech výše zmíněných kritériích), a nikoli např. v politickém systému (rozvoj e-demokracie atd.), kultuře či osobním životě, je zřejmé, že kultivace vědění má pozitivní vliv na další oblasti života společnosti (multiplikační efekt) a že ji lze spojit i s jinými cennými cíli (hledání objektivní pravdy a poznání pro ně samotné, rozvoj základních hodnot naší civilizace, rozvoj principů demokracie a občanské společnosti, růst kritického a nezávislého uvažování ve společnosti atd.).

Ačkoli donedávna byly tyto různé cíle kladeny a priori proti sobě, nejnovější poznatky svědčí spíše o jejich vzájemné komplementaritě. Existovaly například obavy, aby se obsah vzdělávání nepřizpůsobil příliš potřebám ekonomiky a tak nedošlo k redukci tradičních vzdělávacích cílů. Ukázalo se však, že trh práce preferuje právě ty schopnosti, jejichž rozvoj se považuje za klasický: schopnost řešení problémů, analytické kompetence, schopnost dokázat tvrzení a pracovat s informacemi. Podobně sociální soudržnost nelze nadále stavět do opozice vůči konkurenceschopnosti. Jak se dnes ukazuje, je tomu naopak, některé její součásti (např. důvěra) jsou její základní podmínkou.

Podmíněně budoucnosti: psaní scénářů

Výstupy všech předchozích fází doplnily rezervoár námi již dříve shromážděných poznatků natolik, že umožnily přejít k formulaci příběhů o alternativních podmíněných budoucnostech (psaní

scénářů). Prognostické scénáře byly formulovány jako fiktivní příběhy o možných budoucnostech. Prezentovaly ucelené a i ve své krajnosti pokud možno hodnověrné vývojové hypotézy, které měly provokovat k přemýšlení, ukazovat, že budoucnost je neznámá a otevřená, že mnohé závisí na nás, na našich rozhodnutích, kompetencích, na povaze cílů, jež si klademe, i na způsobech, jakými jich chceme dosáhnout. Důsledně přitom vycházejí ze sociálních faktů a spojují je do hodnověrného výkladového rámce. Žádný ze scénářů nebyl (a ani nemohl být) tím pravým, který by popisoval jakousi idealizovanou představu o žádoucím vývoji země. Všechny ilustrovaly možné, byť poněkud do krajnosti vyhocené, ale přesto myslitelné, alternativní cesty putování České republiky za vlastní budoucností. V práci Víze (2001) byly zformulovány tři scénáře a čtyři „divoké karty“. V práci Potůček a kol. 2003 jsme nabídli tři další scénáře.

┌ **Příklad scénáře:**

„Mírný pokrok v mezích dosaženého konsenzu (aneb co je doma, to se počítá)“

Ani trh, ani stát, ani občanský sektor na sebe nedokázaly strhnout roli hlavního hybatele modernizačních změn. Vývoj probíhal nikoliv realizací odvážných reformních projektů, nýbrž cestou úporně vyjednávaných konsenzů a jeho obtížně realizovaných drobných změn v napjaté atmosféře konfliktů, nedorozumění a houževnatého hájení lokálních, regionálních, skupinových a institucionálních zájmů a privilegií. Až do roku 2015 převažovala orientace na přehledné domácí kolbiště a jistou rezervovanost ke všemu, co přicházelo odjinud.

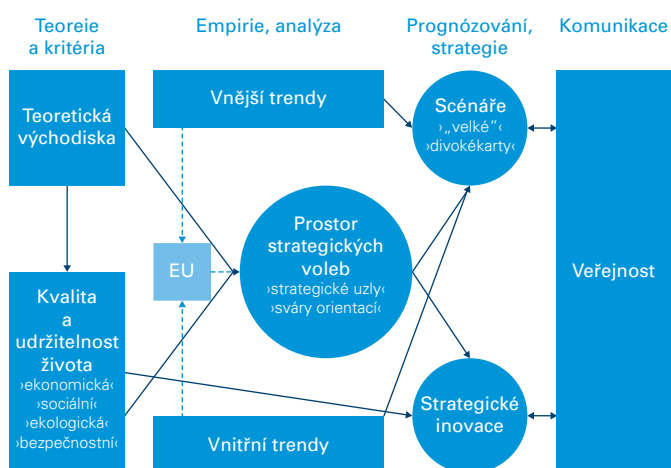
Druhý prognostický cyklus 2006 až 2011: Od teorie k empirii

Zkušenosti z prvního prognostického cyklu, uzavřeného publikováním Strategického auditu České republiky (Potůček a kol. 2005) nás vedly k závěru, že ve druhém cyklu bude třeba se nejprve vrátit k teoretickým základům prognostické tvorby, posléze aktualizovat poznatky o klíčových vnějších a vnitřních vývojových trendech, a navázat na to aktualizací metodologického instrumentária. Teoretická východiska jsme publikovali v práci Potůček, M., Musil, J., Mašková, M. 2008. Pokud jde o metodologický postup, vymezili jsme předpoklady, které má naplňovat: měl by být dostatečně strukturovaný, aby nedocházelo ke zbytečným ztrátám věcných souvislostí a metodických návazností, zároveň však natolik pružný, aby nám umožnil reagovat na různé podněty a nároky tak říkajíc „za pochodu“. Výsledkem byl návrh skladebného (jinak také modulárního) přístupu, který umožnil:

- Další rozvíjení jeho jednotlivých prvků bez ztráty celostní perspektivy;
- Pružnou reakci na předpokládanou objednávku konkrétních analytických či prognostických výstupů pro společenskou praxi, a to pro různé veřejně politické agendy a na různých úrovních vládnutí.

Ve schématu na obrázku 2 jsou vyznačeny jen nejdůležitější vazby jednotlivých prvků celého cyklu. Předpokládají se (a v praxi jsou také uplatňovány) také důležité zpětnovazební impulsy, vycházející především z potřeb uživatelů a dalších účastníků procesu tvorby a uplatnění prognóz v praxi řízení. Následuje stručný popis jednotlivých prvků tohoto cyklu. Posléze jsou charakterizovány předpokládané celkové návaznosti zvolené procedury.

Obrázek 2: Druhý cyklus prognostické procedury – modulární přístup k tvorbě vizí a strategií pro Českou republiku

Zdroj: CESES FSV UK

Teoretický výkladový rámec nabízí systematicky zformulovaná teoretická východiska souhrnných analytických a prognostických prací a o ně opřené klíčové výkladové rámce možného budoucího vývoje země. Základním – byť nikoliv výlučným – zdrojem poznatků a inspirací byla již výše zmíněná souhrnná knižní publikace Potůček, Musil, Mašková 2008.

Jak rozumět termínu **prostor strategických voleb** pro českou společnost? Mnohé z těchto voleb jsou do značné míry předurčeny dostupnými zdroji, institucemi, kulturními tradicemi. Víme ovšem, že vždy existuje i určitý prostor pro jejich ovlivnění konkrétními rozhodnutími či aktivitami, která mohou ovlivnit budoucí směřování země - prostor strategických voleb. Tato rozhodnutí mají dvojitý charakter. Rozhodovací uzly představují svrchovaná rozhodnutí řídicích orgánů (velmi zjednodušeně: rozhodování po vertikále). Sváry orientací (anglicky cleavages) pak vyjadřují alternativy celkového směřování země dané sociálně-kulturním pohybem celé společnosti. Jsou vektorem obrovského množství individuálních rozhodovacích aktů (velmi zjednodušeně: rozhodování po horizontále). Přitom samozřejmě nepředpokládáme, že se vývoj bude ubírat výlučně tak, aby sledoval jedno z možných rozhodnutí nebo jednu z naznačených alternativ. V diferencující se dynamické společnosti bude v té či oné míře vždy zachován prostor pro korekce jednou přijatých rozhodnutí nebo pro koexistenci více alternativ; půjde tedy především o to, které z nich se nakonec prosadí jako významně určující charakter jejího budoucího vývoje. Blíže viz Potůček, Mašková 2009, kapitola A3.

┌ Příklad sváry orientací:

„Selektivně realistický vs. supranacionální přístup k evropské integraci“

Příklad rozhodovacího uzlu:

„Zvládnutí nároků klíčových veřejně-politických agend (vzdělávání, výzkumu, vývoje a podpory inovací, obrany, bezpečnosti, péče o zdraví, sociálních služeb, kultury, dopravní a informační infrastruktury aj.)“

Vnější trendy představují ucelený popis vývojových trendů lidské civilizace vcelku, ale i specifických okolností relevantních především pro euroatlantický kulturní okruh a Evropu jako takovou. Společným

jmenovatelem všech identifikovaných trendů je, že Česká republika má jen minimální šanci je ovlivnit – a v našich úvahách hrají roli nezávislých proměnných. Blíže viz Potůček, Mašková 2009, kapitola B.

┌ Příklad vnějšího trendu:

„Globální nerovnost jako globální hrozba.“

Globalní nerovnost více než co jiného ilustruje paradoxy současného globalizujícího se světa, ve kterém má na jedné straně dojít k růstu světové ekonomiky v roce 2020 ve srovnání s rokem 2000 o 80 % – a na druhé straně se tento růst prakticky vůbec nedotkne třetiny světové populace. Dostat se z „pasti“ chudoby a tím i globální nerovnosti je pro velkou většinu zemí velmi obtížné a v řadě případů téměř nemožné. Všechny faktory globální nerovnosti a chudoby vytvářejí podmínky pro vznik masové neřízené migrace z teritorií, která neposkytují lidem zde žijícím perspektivu důstojnějšího a bezpečnějšího života. Mohou však dále generovat společenskou, sociální a bezpečnostní nestabilitu nejenom v nejvíce dotčených regionech. Hrozbou je i růst napětí mezi civilizacími okruhy, které se ostatně v jisté míře projevuje dnes i v Evropě.

Vnitřní trendy charakterizují vývojovou dynamiku klíčových oblastí České republiky a české společnosti. Je známo, že některé z nich jsou v perspektivě budoucích desetiletí zachytitelné lépe, jiné naopak hůře. Ve svém celku však představují nezbytný základ pro formulaci úvah o možných budoucnostech, do nichž už budou zabudovány předpoklady o aktivních činitelích osudu společnosti – o aktérech, jejich zájmech, kompetencích a způsobech, kterými vnímají svět a svoje místo v něm. Blíže viz Potůček, Mašková 2009, kapitola C.

┌ Příklad vnitřního trendu:

„Politický systém a institucionální rámec vládnutí.“

Silnou stránkou možného vývoje politického systému je tradice fungování relativně demokratického uspořádání za tzv. první republiky v letech 1918-1938. Byť i v tomto období lze vystopovat jisté nestandardní postupy v politice, korupci, zneužívání postavení, vlivu na média, propojení ekonomických a politických elit atd., v širším prostorovém kontextu je nutno vidět prvorepublikový politický systém jako relativně demokratický. Odkaz na prvorepublikovou tradici je ostatně jedním z nejčastěji používaných, pokud jde o charakteristiku současné politiky a politického systému. Slabou stránkou je naopak tradice fungování nedemokratického systému v letech 1948-1989. Politika, politické strany, stranictví obecně, politici i stát jsou od té doby vnímány veřejností spíše negativně. (...) Zdá se, že v českém politickém prostředí nemají dlouhodobá strategická rozhodnutí a řešení na různých ústředních úrovních nastavení základních parametrů (zásadní revize ústavy, změna volebního systému, změna způsobu financování politických stran apod.) se političtí aktéři neshodnou. Nejreálnějším prosazujícím se trendem tak prozatím zůstane status quo.

Vymezení role Evropské unie v budoucím vývoji České republiky je komplikováno skutečností, že Česká republika je už součástí Evropské unie a podílí se tedy na formování její možné budoucnosti – a zároveň je významně ovlivňována jejím právním rámcem a rozhodnutími, které samozřejmě nemá z větší části pod svou kontrolou. Nicméně lze čerpat ze stále bohatší odborné produkce věnované tomuto historicky ojedinělému institucionálnímu útvaru a usilovat i o dostatečnou syntézu často dosti nesourodých, dílčích poznatků spojených s procesy evropeizace a s povahou interakcí mezi členskými státy a jejich institucemi, euroregiony, orgány Evropské unie a veřejností. Evropská

unie a Česká republika v ní se nalézají mezi vnějšími a vnitřními trendy, budoucí směřování EU bude výrazně ovlivňovat i vývoj u nás, nicméně české obyvatelstvo i politická reprezentace budou mít dostatek prostoru i pro specifická rozhodnutí, která budou toto působení výrazným způsobem modifikovat – a do jisté míry i zpětně ovlivňovat pohyb v samotné Unii.

Uplatnění kritéria kvality a udržitelnosti života a metody psaní scénářů jsme se věnovali již v popisu prvního prognostického cyklu. Kritérium bylo dále propracováno Maškovou a Drhovou 2009. Ve druhém prognostickém cyklu jsme uplatnili metodu psaní scénářů v publikaci Frič, Veselý 2010, kde jsme nabídli k promyšlení možných budoucností země dalších devět nových scénářů.

┌ Příklad scénáře:

„Stát na houpačce.“

Nevýkonná a mnohými opovrhovaná státní správa začala selhávat i ve svých základních funkcích, jako je zajišťování elementární osobní bezpečnosti, sociální ochrany a rovnosti před zákonem. Nekompetentnost politiků a úředníků se naplno projevila v reakci na globální krizi, s níž se většina ostatních států srovnatelné ekonomické úrovně vyrovnala mnohem rychleji a lépe. Nespokojenost širokých vrstev vedla v roce 2016 k vítězství politické strany ÚSVIT zkušeného manažera a komunikátora René Slavička. Ten dokázal ustát i politickou krizi v roce 2018 a uspět v následujících dvou volebních obdobích s tezí, že silná ekonomika vyžaduje silnou vládu. Podařilo se mu realizovat vládní program, v němž pozornost fungující a kompetentní veřejné správě doplnil důraz na její otevřenost občanskému sektoru a občanům samotným a na vytvoření transparentního prostředí pro podnikání. Jeho vládě se podařilo prolomit i oportunní symbiózu místních a regionálních podnikatelských a správních klientel. Jejich prozíravější část postupně pochopila nezbytnost vstoupit do férové soutěže v transparentním prostředí. Vláda se přitom opírala o obnovenou podporu mezinárodně ukotvených podnikatelských kruhů, kterým na dlouhodobé institucionální stabilitě země záleželo nakonec přece jen více než na vyšší dani. V roce 2026 se ale karta obrátila: oštěže země převzalo antiglobalisticky zaměřené Národní souručenství, které otevřelo stavidla k nástupu dočasně potlačených místních podnikatelských a správních klientel.

Strategické inovace chápeme jako takové změny zavedených způsobů uspokojování potřeb země a jejích obyvatel (případně naplňování potřeb nových), u nichž se předpokládá, že pozitivně ovlivní kvalitu a udržitelnost života v budoucích desetiletích a přesáhnou hranice jediného sektoru, funkční sféry či regionu. Mohou to být buď strategie, nebo jejich součástí vznikající shora, z centrální úrovně státní správy (například penzijní reforma nebo zajištění vybrané agendy veřejné správy novým způsobem), nebo tzv. „vynořující se“ strategie, které se realizují především na základě alespoň zpočátku nepřilíh organizovaných aktivit lidí a institucí, podpořených horizontálními sítěmi komunikace a spolupráce. Nelze vyloučit ani nápodobu projektů úspěšně realizovaných v zahraničí, respektující naše kulturní zvláštnosti.

┌ Bylo navrženo pět strategických inovací:

- Zavedení občanské služby pro mladé;
 - Propojení podpory terciárního vzdělávání, výzkumu, vývoje a inovací;
 - Podpora sociální ekonomice;
 - Školy a knihovny jako komunitní centra v periferních územích;
 - Plné uplatnění České republiky v Evropské unii.
- Bliže viz <http://ceses.cuni.cz/CESES-143.html>.

Spolupracující veřejnost bývá do procesu tvorby vizí a strategií vtažena především svou účastí na odborných akcích, na formulaci scénářů a strategických inovací.

K souvislostem jednotlivých prvků druhého cyklu prognostické procedury

Teoretická východiska a formulace kritérií společenského vývoje vytvářejí prognostickým výstupům oporu v kontaktu s dostupnými zobecněními relevantních vědních disciplín o povaze soudobých společností a o charakteru kritérií, která orientují společensko-politické rozhodování i praxi. Promítají se do strukturace vnějších i vnitřních trendů, především však do identifikace prostoru strategických voleb.

Vymezení prostoru strategických voleb se může uplatnit ve formulaci strategických inovací i v artikulaci alternativních scénářů možného budoucího vývoje země. Právě při psaní scénářů je možno naplno využít i poznatky o vnějších a vnitřních vývojových trendech. Vzhledem k užitému jazyku a žánru sdělení jsou nejnvhodnějšími kandidáty na účinnou komunikaci s širší veřejností (s občany, organizacemi občanského sektoru, s médii, politiky či úředníky) scénáře a návrhy strategických inovací.

Závěrem

Volba metodologického konceptu problémově orientovaného participativního prognózování jakožto základu organizace poznávacího procesu se v sociálním prognózování plně osvědčila. Náročný proces shromažďování dostatečné poznatkové báze a zajištění stálé spolupráce různých vědních disciplín byl podpořen důrazem na explicitní formulaci teoretických východisek, vytvořením konceptuálního modelu vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu, ale také návrhem a uplatněním nových kategorií: prioritních problémů, strategických koncepcí, strategických tahů a strategických inovací. Komplexnost procesu vedla ve druhém cyklu prognostických prací k návrhu a uplatnění modulárního přístupu k tvorbě vizí a strategií.

V České republice měl zájem decizorů o sociální prognózování jakožto nutný předpoklad odpovědné přípravy a realizace strategických rozhodnutí své přílivy a odlivy. Přes poměrně rozsáhlou a uživatelsky přístupnou podobu výstupů jsme ovšem ve sledovaném období zaznamenali signifikantní trend poklesu zájmu o vize a strategie (Potůček a kol. 2007). Až na vzácné výjimky převážil jak v myslích, tak i v činech politiků a úředníků buď tlak operativy, nebo nekritická aplikace zjednodušujících ideologických klišé.

Odkazy

- [1] Frič, P., Potůček, M. (2004): Model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. Sociologický časopis, 40, č. 4, s. 415–431.
- [2] Frič, P., Veselý, A. (eds) (2010): Riziková budoucnost: Kniha scénářů vývoje české společnosti do r. 2030. Praha: Matfyzpress. Dostupné na <http://www.ceses.cuni.cz/CESES-163-version1-Scenare.pdf>.
- [3] Gál, F., Frič, P. (1987): Problem-Oriented Participative Forecasting: Theory and Practice. In: Futures, December 1987, Vol. 21, No. 2, s. 678–685.
- [4] Mašková, M., Drhová, Z.: Kritéria společenského vývoje. In: Potůček, M., Mašková, M. a kol. 2009. Česká republika. Trendy, ohrožení, příležitosti. Praha: Karolinum, s. 17–20.
- [5] Potůček, M., Mašková, M. a kol. (2009): Česká republika. Trendy, ohrožení, příležitosti. Praha: Karolinum.
- [6] Potůček, M., Musil, J., Mašková, M. (eds) (2008): Strategické volby pro Českou republiku: teoretická východiska. Praha: Sociologické nakladatelství.

- [7] Potůček, M. (2011): Hodnotové ukotvení sociálního prognózování. Ergo, roč. 6, č. 2, s.11–14.
- [8] Potůček, M. (1981): Problémy povahy a uplatnění výkladových schémat ve společenskovědním poznání. Sociologický časopis 17, č.4, s. 404–422.
- [9] Potůček, M. a kol. (2003): Putování českou budoucností. Praha: Gutenberg.
- [10] Potůček, M. a kol. (2005): Jak jsme na tom, a co dál? Strategický audit České republiky. Praha: Sociologické nakladatelství.
- [11] Potůček, M. a kol. (2007): Strategické vládnutí a Česká republika. Praha: Grada.
- [12] Potůček, M. a kol. (2002): Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. Praha: Gutenberg.
- [13] Strategické inovace. 2008-2011. Praha: CESES FSV UK. Dostupné na <http://ceses.cuni.cz/CESES-143.html>.
- [14] Tondl, L. (2010): O aplikaci etických hodnot a hodnotových postojů. Banská Bystrica: FHV UMB. (CD).
- [15] Tondl, L. (2011): Semiotické funkce konceptuálního rámce. 2005. Organon F, XII, č. 3, s. 278–293.
- [16] Vize rozvoje České republiky do roku 2015. 2001. Praha: Gutenberg.
-